

KILIÁN ISTVÁN

A piarista diákszínpad és a nyitrai színháték

A piarista iskolák dráma- és színháztörténeti jelentőségét az utóbbi évtizedekben senki nem méltatta, egyetlen város, Kecskemét iskolaszínházáról az utóbbi években Holczer József értekezett.¹ A piarista színi hagyományok lényeges vonásait azonban egyszerűen azért sem lehetett meghatározni, mert az adatokat alaposan bővíteni kellett ahhoz, hogy ezekből egyáltalán valamiféle messzemenő következtetést le lehessen vonni. Kétségtelen, hogy a múlt század kilencvenes éveiben az iskolák történetét feldolgozó tanulmányok sora jelentette az első lépéseket.² Elsősorban a catalogus studiosorum adataira támaszkodva hoztak néhány adatot nyilvánosságra, ezeket azonban Prónai Antal nem érezte elegendőnek, ezért összeállított egy címjegyzéket kronológiai rendben, ezt azonban halála miatt már közölni nem tudta, Császár Elemér rendezte végül sajtó alá.³ Az első világháborút követően az erdélyi felvidéki piarista házakban az utazási nehézségek miatt lelassult a kutatás, s csak Német Károly vállalkozott arra, hogy kutatások és levelezések után bővítse a Prónai által összeállított drámacím-jegyzéket.⁴ Német Károly jegyzetei ránk maradtak, kiadásukra azonban soha nem került sor. Az 1980-as évek elején az MTA Irodalomtudományi Intézetben a XVIII. századi osztály mellett megalakult egy drámakutató csoport, amely továbbra is felekezeti és szerzetesrendi bontásban készült kiadni a drámákra vonatkozó adatok lajstromát, azonban nem időrendben, hanem a városok, illetőleg iskolák szerint.

¹ HOLCZER József: *Adatok a kecskeméti piarista gimnázium színjátszásához*. Kecskemét, 1989. 5–42.

² Csak néhány példa: TAKÁCS Sándor: *Benyák Bernát*. Bp. 1891. — PAPINI Albert: *A máramarosszigeti kegyesrendi gimnázium vázlatos története*. Máramarossziget, 1894. (A máramarosszigeti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1893/94.) — FRIEDREICH Endre: *Halápy Konstantin emlékezete (1698–1752)*. Temesvár, 1903. — PRÓNAI Antal: *A piaristák színhátéka Pesten a XVIII. században*. Bp. 1907. — VISZOLAJSZKY István: *A kassai kegyesrendi gymnasium története* = *Gimn. Ért.* Kassa, 1896. 35–38. — LUGOSI Döme: *A piaristák szegedi drámajátékai* = *ItK* 1929. 216–224, 328–333. — HALMI László: *A váci kegyes tanító rendi kath. főgymn. története*. Vác, 1896. — HÁM József: *A [nagykárolyi] róm. kath. főgymnázium története 1727–1895*. H. n. é. n. — TÖLCSÉRY Ferenc: *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi róm. kath. főgymnasium története 1711–1895*. Veszprém, 1895. — PUSCH Ödön: *Tatai diákélet a XVIII. század közepén*. Tata, 1912. — JUNKER László: *A kegyes tanítórend kecskeméti főgymnasiumának története*. Kecskemét, 1896.

³ PRÓNAI Antal — CSÁSZÁR Elemér: *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1778. elődott drámák jegyzéke* = *ItK* 1915. 114–122, 206–219.

⁴ Német Károly jegyzetei a Központi Piarista Levéltárban. Jelzet nélkül.

Nemcsak a drámacímeket akartuk újból közölni, hanem az adatokban rejtve vagy nyíltan megjelenő színháztörténeti utalásokat is. E munka eredményeképpen megjelent Staud Géza szerkesztésében a jezsuita, Varga Imréében a protestáns iskolák, s a piaristákon kívül, a többi katolikus iskolát fenntartó szerzetesrend iskolai előadásainak lajstroma.⁵ A piarista iskolák színháztörténeti adatainak jegyzéke külön kötetben jelenik meg.

Már a kutatás kezdetén bővítettük a dráma fogalmát színjátékká, s így nagyon sok olyan adat kerülhetett be a már eddig kiadott kötetekbe, amelyeknek teátrálításáról nem, drámai voltáról azonban joggal lehet kétségünk. Ennek a fogalmi tisztázásnak köszönhető, hogy jócskán megszorodott a piarista előadások száma is.

Kalazanci Szent József, mint közismert, más felekezetekkel és szerzetes rendekkel ellentétben, nem nézte jó szemmel a fiatalság színi próbálkozásait. A színjáték a tanulók idejét elrabolja, erkölcsüket megronthatja. Hogy azonban a világi hívők kívánságának is eleget tegyenek, engedélyezi, hogy tanulók a hívek jelenlétében a templomban prédikációs próbákat tartsanak. Az 1623-ban, 1636-ban megfogalmazott leveleiben elmondottakat újból rögzíti 1637 júliusában egy ismeretlennek címzett levelében: „Nagyobb szorgalommal kell tanítani a tudományokat és az Úr félelmét, ami egyedül tetszik az isteni Felségnek, és semmibe kell venni az emberek üres tapsát, akiket ilyen külső dolgok gyönyörködtetnek.”⁶

1641-ben még a generális káptalan is megfogalmazza ezt a tilalmat: „Inposterum non exhibeantur, nec exhiberi permittantur a Nostris Comoediae, representationes, recitationes. . . tam in nostris Domibus, Collegiis, Templis, quam in alienis praeter literaria, Academiárum et Scholarum exercitia.”⁷

1657-ben a Podolinba érkező piarista vizitátor P. Onophrius is megjegyzi észrevételei között, hogy „komédiákat különböző representációkat” ne rendezzenek, engedélyezi azonban az iskolai actiókat vagy az úgynevezett academiákat, amelyeknek az a célja, hogy a tanuló értelmi képességét gyarapítsák. Különösen alkalmasnak tartja Onophrius páter az iskolai actiókra a nagypénteket és az úrnapiját. Bármit közönség elé visznek azonban, a ház rektorának, az ifjúság praefectusának azt előzetesen látnia kell.⁸ 1664. augusztus 25-én a generális káptalan azt is megtiltja, hogy karácsonykor az ifjak házról házra járva a jászollal, dialógusokat adjanak elő. A poéták és a rhetorok havonta bemutatott gyakorlatait azonban jóváhagyják. A hosszabb tragikus actiókat évente egyszer úgy engedélyezi, hogy a drámaszövegeket a rektornak jóvá kell hagynia.⁹ Az 1685-ös generális káptalan már úgy fogalmaz, hogy a színi jellegű representációk ne legyenek gyakran. Az évi egyszeri előadás szigorú szabályát

⁵ STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai. I–III.* Bp. 1984–1988. – VARGA Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma.* KILLÁN István – PINTÉR Márta Zsuzsanna – VARGA Imre: *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma.* Bp. 1992.

⁶ PRÓNAI: *i. m.* 8–10.

⁷ Decreta Capituli Generalis Scholarum Piarum 1641. Statný Okresný Archiv. Levoča. Jelzet nélkül.

⁸ Archivi Domus nostrae Podolinensis Liber III. KKL (Kegyesrendiek Központi Levéltára Budapest.) V. 179/72.

⁹ Decreta Capituli Provincialis 1664. Statný Okresný Archiv Levoča. Jelzet nélkül.

tehát már enyhítették.¹⁰ 1693-ban Moesch Lukács tollából megszületett a harmadik magyarországi irodalomelmélet, benne dramaturgia is.¹¹ 1696-ban már úgy nyilatkozik az egyik iskola piarista vizitátora, hogy az előadásra szánt darabot még a szereplők kiválasztása előtt meg kell mutatni a házfőnököknek. A próbákra nem szabad a szorgalmi időt felhasználni.¹² 1696-ban Breznóbányán a vizitátor évente három előadást engedélyez, a privigyei vizitációt végző páter más szavakkal ugyanezt megismétli, hangsúlyozza azonban, hogy az arra érdemes tanulóknak jutalmat kell adni, különösképpen azoknak, akik az iskolai actióban szerepeltek.¹³ 1700. május 9-én a Rómában tartott generális káptalan szünetében pedig három szent ifjú, Alphius, Philadelphus és Cyrinus élettörténetét adták elő.¹⁴

1744-ben viszont a vizitátor emlékezteti a rendtársakat papi és szerzetesi mivoltukra, s inti őket, hogy farsangi multságokban ne vegyenek részt, tartsák távol magukat mindenfajta tréfától, átöltözködéstől (transvestitionibus), tánctól és bármiféle színi actiótól, de engedélyezi részükre a farsang idején a szerzetesi élethez illő játékot, kockajátékot és bármilyen tisztességes szórakozást.¹⁵ A tiltás természetesen a szokás létét jelzi.

A 18. században a jezsuiták és a ferencesek hatására nagyon sok városban, különösképpen nagypénteken, hagyományá vált a flagellatio és a kereszthordozás. Az egri minoriták templomában bukkantunk hasonló rendezvényekre.¹⁶ A piarista provinciális 1757-ben minden ilyen teátrális nagypénteki körmenettől mereven elhatárolja magát.¹⁷

Ez a néhány felsorolt, minden magyarországi piarista iskolára vonatkoztatható adat egyértelműen bizonyítja, hogy a rendi vezetés mindinkább belátta, hogy a színi előadás feltétlenül hasznos a néző és szerepet játszó fiatalság számára is, de ez társadalmi igény is, hiszen így kell köszönteni az iskolába érkező egyházi vagy világi előkelőséget, színjátékkal kell eleget tenni az iskolába járó tanulók szülei természetes igényének, s a város és a környék többi lakosának is, akik a diákelőadásokat szívesen tekintik meg. Erre egy jellemző adat: 1716-ban Kecskeméten Rozsinszki Ambrus rendezett a principistákkal és a parvistákkal egy előadást. A dráma felvonásközeiben a nézők mulattatására bemutattak egy intermediumot is, egy cigány fuvarosról, aki egy bizonyos napon azért nem vállalt fuvar, „mert — mint hallható volt szerepében — holnap komedia léssen s nekem ot köly lennem.”¹⁸ Az intermedi-

¹⁰ Puncta seu Statuta Capituli 1685. Statný Okresý Archiv Levoča. Jelzet nélkül.

¹¹ *Vita Poetica . . . sive Poesis tota vitalis . . . in scenam data . . . Tyrnaviae, 1693.* RMK II. 1750. — Ludovicus Piscator, valamint Andreas Graff poéticáiról lásd: BĀN Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században.* Bp. 1971. 25–45.

¹² Archivi Domus nostrae Podolinensis Liber III. 144. KKL V 170/72.

¹³ Visitaciones et Ordinationes Provinciales 1689–1848. KKL V. 268/26. — Priedviza, Okresný Archiv. C. 1. st. 3. VI. 6. 14.

¹⁴ Capitulum generale Romae 1700. Statný Oblasný Archiv Levoča. Jelzet nélkül.

¹⁵ Visitaciones et Ordinationes Provinciales 1689–1848. 88. KKL V. 269/26.

¹⁶ KOVÁCS Béla: *Flagelláns körmenetek az egri egyházmegyében a XVIII–XIX. században.* Archivum = A Heves Megyei Levéltár Közleményei 1974. 49–50. — KILIÁN — PINTÉR — VARGA: *i. m.* 101–106.

¹⁷ Visitaciones et Ordinationes Provinciales 1689–1848. 96. KKL V. 269/26.

¹⁸ Historia Domus Kecskemetiensis 1754–1946. 20.

umok gyakran a valóságot karikírozták, ezért bizonyosra vehető, hogy Kecskeméten vagy másutt is az iskolai előadásokat nemcsak a város előkelősége, a tanulók szülei tekintették meg, hanem az egyszerűbb emberek is, hiszen az iskolai előadás minden város életében esemény volt.

Az alábbi városokból vannak adataink a piarista iskolai színjátszásról: Podolinból, Privigyéről, Breznóbányáról, Pozsonyszentgyörgyről, Nyitráról, Veszprémből, Vácról, a már említett Kecskemétről, Besztercéről, Debrecenből, Korponáról, Szegedről, Nagykárolyból, Rózsahegyről, Máramarosszigetről, Kiszzebenből, Kalocsáról, Nagykanizsáról, Tatáról, Kolozsvárról, Pestről, Selmecbányáról, Tokajból.¹⁹

Az iskolai színjáték szokása a II. József-féle tiltó rendelkezések után megújult, s a hivatásos világi színjátszás megszületése után egy jó darabig élt a hagyomány, még a 19. század elején is. A kutatócsoport azonban csak a 18. század végéig tárja fel az iskolai előadások adatait, abból a megfontolásból, hogy a hivatásos színjátszás megindulása után a hangsúly a színháztörténetben természetesen már a hivatásosokra esik. Tudni kell azonban, hogy a rendezés, a színpadtechnika, a világítás, a jelmez- és díszletkészítés tekintetében a jezsuiták és a piaristák olyan nagy gyakorlatra tettek szert, hogy ezt a hivatásos színjátszók nem nélkülözhatték. Kerényi Ferenc egyik dolgozatában kimutatta, hogy néhány egykori diákszínész később a hivatásosok közé állott be, s ez a lehetőség nyilván fennáll a piarista iskolák esetében is.²⁰ A különböző felekezetű egyházi iskolák színházi szakismeretét tehát a vándorszínészek társulatainak fel kellett használniuk.

Sajnos, a piarista színházak berendezéséről, a jelmezekről, díszletekről, a kellékekről nagyon keveset tudunk. 1717-ben Pesten Mozl Pál polgármester a piarista iskolában külön színháztermet építtetett. Az emeleti traktusban a hálósobák kaptak helyet. Feltehetőleg minden hálósobában egy ablak lehetett. Fenntartott azonban a színház részére négy ablaknyi helyet, s ehhez a feltehetőleg hosszúkás, téglalap alakú teremhez még hozzácsatoltatta a folyosó részt is, s így a színháztermet megnagyobbította. Sejthető, hogy a színházterem a folyosó végében helyezkedett el, s így jobbról és balról is négy-négy ablak világította meg. Két ablaknyi területen rendezte be a színpadot, s ugyancsak két ablaknyi volt a nézőtér. Az építkezést 1718 őszére nem tudták befejezni, s 1719-ből származó forrásból arról is értesülhetünk, hogy a nézőtérben külön részt rendezett be a várostyáknak és a népnek. Az ülőhelyeket lépcsőzetesen megemeltette, hogy a hátul ülők is lássanak. Külön választotta azt a helyet is, ahol az előadás idején a zenekar tartózkodott, gondoskodott az asztalos- és ácsmunkákról, a bútorokról, s mindenről, ami ahhoz volt szükséges, hogy a magiszterek illő és tisztességes környezetben vihessék a közönség elé drámáikat.²¹ 1717-ben az anyakönyvben még megjegyzik, hogy semmiféle actiót nem tudtak be-

¹⁹ KILIÁN István: *A magyarországi piarista iskolák színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*. Sajtó alatt.

²⁰ KERÉNYI Ferenc: *Az iskolai színjátszás hatása a magyar hivatásos színészet első évtizedeire*. In: *Iskolai színjáték és népi dramatikusság hagyományok*. Szerk.: KILIÁN István – PINTÉR Márta. Sajtó alatt.

²¹ PRÓNAI: *i. m.* 14. – KILIÁN István – SZÉKELY György: *Iskolai színjáték Magyarországon*. In: *Magyar színháztörténet 1790–1873*. Szerk.: SZÉKELY György – KERÉNYI Ferenc. Bp. 1990. 21–27.

mutatni, mert szűk volt a hely.²² 1719-ben azonban ebben az új színházteremben Zokomus királyról rendezett egy darabot Hromko Lőrinc, abban a teremben, amelyet az ugyancsak itt olvasható megjegyzés szerint 1746-ig használtak.²³ Eddigi ismereteink szerint nemcsak itt volt ilyen „modern” színházterem. Nyitrán 1705-ben kezdtek színháztermet vagy csak alkalmi színpadot építeni. A színpadépítés munkásainak bért fizettek. S mindjárt ebben az esztendőben egy ismeretlen című és tárgyú előadást tartottak, amelyhez Privigyéből szállítottak muzikusokat, festőnek fizettek, feltehetőleg díszletekért. Szeptember 11-én és 16-án azonban a színpadot lebontó munkások bérét is kifizették.²⁴

Méreteket még a besztercei gimnázium színházterméről ismerünk. Ide 1717-ben telepedtek le a piaristák. Éveken keresztül a rendház és az iskolaépület nélkül tanítottak, úgy, hogy a városházán, illetve magánházaknál kaptak helyet. 1755-ben jutottak iskolaépülethez. Ezután azonban, egyelőre még nem tisztázott esztendőben, az egész épületkomplexum leégett. Ekkor, nyilván egy új iskola, templom, rendház és konviktus építtetésének szándékával, mérnökkel fölmérették az épület romjait, az udvart, a kertet, s erről méretarányos rajzot készítettek. A templom hossza 14 orgia volt (1 orgia hat láb, 1 láb körülbelül harminckét centiméter). A templom hossza tehát kb. 27 méter, szélessége pedig hat orgia volt, ami kb. 13 és fél méternek felel meg. Míg a templom hossza 14 orgia volt, a leégett színházteremé 10 orgia négy láb. A színházterem szélessége azonos volt a temploméval.²⁵ A besztercei piaristák tehát a temploménál alig kisebb alapterületű termet tartottak fenn színházi célokra. S ha ez Besztercén egy olyan iskolában természetes volt, amelyben szinte állandó jelleggel tanulóhiánnyal küzdöttek, milyen lehetett a színház egy olyan iskolában, Nyitrán vagy Pesten, ahol viszont a tanulók száma százakra rúgott?

A színi előadás tehát a piarista iskolákban évtizedek alatt középponti pedagógiai és didaktikai kérdéssé vált. Szolgált a tanulók nyelvtanulását, ismeretszerzését, mozgáskultúráját. Minden fiatalembernek meg kellett tanulnia a nyilvánosság előtti bátor fellépést, a helyes, jól artikulált hanghordozást, a megfelelő mimikát és gesztusokat.

Kérdés azonban az, hogy mit játszottak. Talán egyetlen iskolának, a nyitrainak a témaválasztása tükrözi valamennyi piarista iskola drámatémáinak rendszerét. Prónai Antal és Császár Elemér Nyitrán az 1708 és 1749 közötti évekből 87 előadásról tesznek említést.²⁶ A legújabb felmérés szerint 1705 és 1799 között 203 drámacím vagy adat áll rendelkezésünkre. A nyitrai diákszínházban előadott színjátékokat tehát újabb adatok felderítésével megdupláztuk. Az adatok tekintélyes részét természetesen nem lehet egy adott témarendbe besorolni, hiszen gyakran csak ennyit jelentenek a magiszterek az anyakönyvbe: „rhetores exhibuerunt declamationes”. Máskor azonban más forrásokból pontosan lehet tudni, hogy mi volt az előadás tárgya. 1712-ben például Cyprianus és Justina mártírokról szólt a bemutatott dráma.

²² PRÓNAI: *i. m.* 14. — KILIÁN: *i. m.* Pest, 1717.

²³ PRÓNAI: *i. m.* 15. — KILIÁN: *i. m.* Pest, 1719.

²⁴ KILIÁN: *i. m.* (l. a 19. sz. jegyzetet) Nyitra, 1705.

²⁵ Vetus Collegium Bisztriciense. KKL V. 265.

²⁶ PRÓNAI — CSÁSZÁR: *i. m.* 114–122, 206–219.

1717-ben *Chariteus és Magnesius egymástól elszakaszthatatlanok* címmel adtak elő magyar nyelven egy drámát, ez nyelve mellett már feltehetően világi tárgya révén is méltó figyelmünkre. Egyértelmű azonban, hogy az 1717-es évben színre vitt *De Annibale* című dráma tárgya teljesen profán.²⁷

Az előadott darabok között tehát meg lehet különböztetni profán és vallásos tárgyúakat. A vallásosakat és a profán témájúakat további témacsoportokba lehet sorolni, s így ismertté válhat, hogy mennyiben szolgált a város piarista iskolájának tanár szerzői gárdája a drámákkal az oktatást, a nevelést, a szórakoztatást és a hitterjesztést.

1705 és 1799 között Nyitráról eddig összesen 203 színházra, színpadra, előadásra vonatkozó adat került elő. Ez évente átlagosan valamivel több mint két előadást jelent. Profán tárgyú a Nyitrán előadott darabok közül 119, vallásos 48. A téma szempontjából nem lehetett értékelni 36 adatot; ezek vagy csak annyit állítanak, hogy abban az évben egy actiót vagy declamatiót adtak elő, vagy a színház építésére, a színpad festésére, vagy a színpad lebontására vonatkoznak. Ha az értékelhető 167 drámai előadást vesszük figyelembe, akkor az előadott daraboknak több mint 71 százaléka profán tárgyú, s 29 százaléka vallásos. Ez a nyitrai adat világosan jelzi a nyitrai s talán a piarista színház irányultságát. A vallásos tárgyúaknak több mint kétszerese a profán téma.²⁸ A számadatok a piarista tanárok és rendezők szándékát tükrözik.

A vallásos darabok közül legjelentősebb számúak a Jézus Krisztusról szóló darabok. Ma már bizonyára mindannyian furcsálljuk, hogy Jézus nagyon gyakran görög-latin mitikus köntösben jelenik meg a színen. Néhány évvel ezelőtt közöltem egy szegedi betlehemes színháték programot, s ez a darab a születéstörténet egyes eseményeihez megkeresi – nem az ószövetségi, hanem a görög – mitikus előképeket.²⁹ 1701-ben például a Jézusról szóló történet az újjáéledő Daphnis szimbóluma alatt jelenik meg Nyitrán. Ennek címe: *Christus sub persona Daphnidis redivivus*. Ezt a drámát egy másik előzte meg, amelynek címe: *Christus sub persona Daphnidis crudeliter interemptus*. 1710-ben Codrus allegóriájában jelenik meg a színen Jézus. Codrusnak, Attika minden bizonnyal mitikus királyának önfeláldozását Herodotos adja elő. Ilyenformán tehát Krisztus kínhalálának mitikus vagy történeti előképe Codrus. De még ugyanebben az évben színre kerül egy verses declamatio, amely a *Patens orator homo Deus* címet kapta. Tehát Krisztus szenvedéstörténete vagy csak a történetileg hiteles biblikus keretben jelenik meg a színen vagy a klasszikus mitológia allegória-burkában. Az utóbbit nemcsak a legősibb időktől megfigyelhető, de a reneszánsz óta különösképpen fellángoló hagyomány és az oktatás is magyarázza. Előadnak természetesen Máriáról szóló darabot is, de csak egyszer. Leggyakrabban különféle ószövetségi történeteket dialogizálnak. Játsszanak Ozeásról, egyiptomi Józsefről, Saulról és Dávidról, Absalonról, Debboráról. Összesen 11 alkalommal került színre ószövetségi história. Az *Újszövetségből* a tékozló fiú történetét 1738-ban, Keresztelő Szent Jánosét 1754-ben rendezték meg. Jelentős számban szentekről (5) és mártírokról (7) szóltak a drámák. A bűnökről kétszer, az erényekről hatszor ját-

²⁷ KILIÁN: *i. m.* (I. a 19. sz. jegyzetet.) Nyitra, 1705–1800.

²⁸ L. itt a 29. számú jegyzetet.

²⁹ KILIÁN István: *A szegedi piarista betlehemes* = Szabadelvű Unio II. 1. (1990. tavasz) 102–103.

szottak valamilyen színdarabot a nyitrai diákok. Előfordult azonban hitvitázó dráma is, egyszer. Ennek a darabnak a címe: *Unitas sine unitate in sectariis inter se pugnantibus*. Még egy temetés során bemutatott színdarabot is rendeztek. A *Scenica sepultura* című azonban esetleg nagypénteki misztériumdráma is lehet.³⁰

A világi tárgyú drámák közül a legjelentősebb témacsoportot a valós egyetemes történeti tárgyú drámák (27) jelentik. Mellettük a római vagy görög história jelentős alakjait (23) is színpadra viszik. S mindezt akkor, amikor a történeti oktatás a jezsuita iskolákban jóformán még meg sem indult.³¹ Nagyon sokszor magyar történeti témákat (15) is megjelenítenek. Zsigmond királyról, Hunyadi Jánosról, Mátyás királyról, Szent Istvánról vagy Salamon királyról mutatnak be drámát. S örvendetes, hogy a hazaszeretet témája is színre kerül. Már 1706-ban játszottak az alábbi címmel egy darabot: *De geminis Philaenis pro amore patriae vivis*. A magyar történeti tárgyú drámák nemcsak a történelemoktatás hiányát kívánták pótolni, hanem a magyar hazá iránti szeretetre is felhívták a fiatalok figyelmét. A felsorolt, s a profán tárgyú drámák sorában jelentős számú csoportot képviselő témák mellett kisebb számban más tárgykörök is megjelennek. Így az iskolai oktatás témaköréből a poézisról, a szónoki beszéd részeiről, az iskola életéről, farsangi darabokban az iskolaundorról is komé-

30	Vallásos tárgyú drámák száma	Világi tárgyú drámák száma
Jézus születése, élete		
szenvedése	12	Hazaszeretet, testvérek 6
Erények	6	Poesis 2
Szűz Mária	1	Magyarország 1
Szentek	5	Világtörténet (valós) 27
Mártírok	7	Világtörténet (fiktív) 9
Bűn	2	Görög-római történelem,
Ószövetségi történet	11	mitológia 23
Liturgia	1	A szónoki beszéd részei 2
Újszövetségi történet	2	Bor és víz vetélkedése 1
Hitvita	1	Trónviszály 3
Scenica sepultura	1	Magyar történelem 15
		Literatura 2
		Erdély 1
		Az atyai nevelés 2
		Iskolai élet 5
		Ecloga 7
		Iskola- és munkakerülés 2
		Mítosz 2
		Házastársi hűség 1
		Napi esemény 5
		Terentius: Eunuchus 1
		Szerencse 1
		Gergely-napi lovasjáték 1
összesen:	49	119
A téma szempontjából nem értékelhető adatok száma:		35

³¹ BALASSA Brunó: *A történettanítás múltja hazánkban*. Pécs, 1929. 71. — A jezsuiták az 1730-as években vezetik be a történelem tanítását. Vö. HETS J. Aurelián: *A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén*. Pannonhalma, 1938. 60–61.

diáznak. 1750-ben Terentius *Eunuchus*-át játszották. 1730-ban Avancinus *Fides conjugalis* című drámáját vitték Nyitrán színre, amelynek meséje annyira népszerű volt a 18. századi európai irodalomban, hogy Beethoven *Fidelio* című operájának forgatókönyve is e mese alapján készült. Az Argumentumban ezt olvashatjuk: A római imperium egyik ispánja, akit Aureliusnak hívnak, a Szentföldre utazik, ott azonban a hitetlenek elfogják, és sok kínzás után börtönbe vetik. Felesége, Faustina értesülve erről fogja citeráját, s férfi ruhában a szultán udvarába utazik, azzal a céllal, hogy férjét a rabságból kiszabadítsa. A szultánt a férfiruhába öltözött asszony citerajátéka annyira meghatotta, hogy férjét a többi fogollyal együtt szabadon bocsátotta. Ezt a történetet a 18. században több helyen is játszották. Így Miskolcon, s ott is, mint a nyitrai piaristáknál, nem lehetett más célja a rendező-íróknak, mint az, hogy a házas-társi hűséget ajánlja minden nézője figyelmébe, azoknak is, akik még nem, vagy akik már házasok.³² Természetesen napi politikai témákat vagy a közelmúlt eseményeit is szívesen megjelenítik.

A nyitrai színházról vagy színházteremről nagyon keveset tudunk. Sem méretekkel, sem egyéb ismeretekkel nem rendelkezünk.

A nyitrai diákszínpad zenés színház volt. Nem operaelőadásokat tartottak, hanem egy-egy erre alkalmas jelenet végén zenei betéteket énekeltek el több szólamban, természetesen zenekari kísérettel. A színlapokon gyakran találkozunk az énekszólókat vagy a kvartetteket éneklő diákszereplők nevével. Mint fentebb már említettem, 1705-ben Privigyéből hoztak Nyitrára egyetlen előadásra zenészeket. Privigyén tehát a piaristáknak állandó zenekaruk volt. Többször találkozhatunk más piarista iskolában is zenés előadással. Podolinból még a zenei betét kottája is ránk maradt. A színpadi éneklés mellett azonban iskolán kívüli saeculares vanae cantionésról is számot adnak a privigyei források. Természetesen az iskolai szabályzat ezeket a lehető legmesszebbmenően tiltja. Ugyanebben a szabályzatban nem engedélyezik a fiatalok számára a cantus cum stellát, azaz a vízkereszti három király játékot, amelynek 17. századi létéről épp ez a tilalom a legelevenebb példa.³³ A nyitrai 203 előadás közül 43-ban volt zenei betét, amelyhez zenészek (musicus) is megjelentek.³⁴ Mozl polgármester a pesti iskola színháztermében kijelölte a zenészek helyét is. Hogy ez az úgynevezett zenekari árok volt-e, vagy a terem egy másik része, erről nincs adatunk.³⁵ Zenekar volt még Breznóbányán is.³⁶

³² KILIÁN István: *Színháték Miskolcon a XVIII. század második felében* = Borsodi Levéltári Évkönyv I. 20. A darab címe: *Vinculum mutuae conjunctionis*. – *Régi magyar drámái emlékek. XVIII. század. Minorita iskoladrámák*. Bp. 1989. 7. – KILIÁN István – PINTÉR Márta Zsuzsanna – VARGA Imre: *i. m.* 1982. 141.

³³ KILIÁN: *i. m.* (I. a 19. jegyzet) 1705: Nyitra, 1697: Podolin, 1666: Privigyé.

³⁴ KILIÁN: *i. m.* (I. a 19. jegyzet) Nyitra: 1705. – Uo. Podolin: 1697. – uo. Privigyé: 1666. – Nyitra, 1720, 1721 (ötször), 1725 (négyyszer), 1726 (négyyszer), 1727, 1729 (kétszer), 1730 (négyyszer), 1731 (négyyszer), 1732 (kétszer), 1733, 1734, 1735 (kétszer), 1737 (háromszor), 1738, 1741 (kétszer), 1746, 1747, 1751.

³⁵ KILIÁN: *i. m.* (I. a 19. jegyzet) Pest, 1719.

³⁶ KILIÁN: *i. m.* (I. a 19. jegyzet) Breznóbánya, 1674.

Nyolc olyan előadást ismerünk Nyitrán, amelyben tánckar is megjelent. Egyes programok még a tanácsosok nevét is feljegyzik. Podolinban, s bizonyára más városokban is előfordul a színpadi tánc.³⁷ Hangszerről alig történik említés. Valószínűleg fúvós hangszerek lehettek, használni kellett azonban az Avancinus-darab előadása alkalmával Nyitrán a 18. század legvégén valamilyen húros, pengető hangszert, s dobot is.³⁸ Nagykanizsán 1781. szeptember 21-én a *Les deux Chasseurs* (Két vadászok) című operát adták elő. Keszthelyi László piarista a szereplő ifjak mellé táncmestert szerződtetett, s „megtanította őket az elő-állásra, fő-hajtásra, s a testnek díszes hordozására.” Hamarosan a szegényebbek is beiratkoztak a tánciskolába s előadták az említett darabot, „a játék után pedig – szól a forrás – megtanult mesterséges tántzokkal kedveskedtek a Nézőknek.”³⁹

A zene és a tánc, úgy vélem, természetes társa volt a piarista iskolai színpadnak. Évekkel ezelőtt a bazini kerületi levéltárban a szentgyörgyi piarista ház levéltári anyaga után kutattam. Nagyon sok kottát találtam a 18–19. századból, amelyre felhívtam a zenetörténészek figyelmét.

Talán nem merész a végkövetkeztetés, hogy a piarista iskolákban a színre vitt darabokkal nemcsak nevelni, hanem magas művészi fokon szórakoztatni is akartak. A piarista színpad nem volt annyira erősen propagandisztikus célzatú, mint a jezsuita. Szívesebben fordult a profán témák felé, s többször szólaltatott meg zenészeket, énekeseket a színpadon, mint a jezsuiták színháza. Az iskolaszínház ugyanúgy fontos kelléke volt az iskolának, mint a jezsuitáknál. A piaristák azonban kevesebb Mozl Antallal találkoztak történetük folyamán, mint a jezsuiták. Mozl polgármester olyan színháztermet építtetett, amely a kor igényeit a legmagasabb szinten kielégítette. Eddigi adataink szerint a jezsuita színpadtechnika valószínűleg magasabb szintű volt, mint a piarista. A jezsuitáknál a színpad az oktatást, a hitvédelmet és a hitterjesztést szolgálta, a piarista színpadok az oktatás messzemenő szolgálata mellett a szórakoztatás igényét ugyanilyen fontosnak tartották.

A színház több művészetnek ad otthont, az irodalomnak, a képzőművészetnek, a zenének és a táncnak, s legfőképpen a színművészetnek. A piaristák a jezsuiták mellett élen jártak a művészetek magas szintű terjesztésében és művelésében.

Tési Edit számba vette Plautus drámáinak magyarországi bemutatóit,⁴⁰ s szerinte a „motskaitól megtisztított” plautinák és terentianák különösképpen a piarista iskolákban találtak otthonra. Neves piarista szerzők, mint Benyák Bernát, Dugonics András, Koppi Károly, Pállya István, Simai Kristóf s mások vállalkoztak arra, hogy a klasszikus latin komédiaírók darabjait kontaminálják, átírják, s alkalmilag molière-i elemeket is keverjenek bele. Nem véletlen tehát, hogy piarista darabbal, Simai *Igazházijával* indul Pesten 1790. október 25-én a hivatásos magyar nyelvű színjátszás.⁴¹

³⁷ KILIÁN: *i. m.* (l. a 19. jegyzetet) Nyitra, 1720, 1721 (háromszor).

³⁸ KILIÁN: *i. m.* (l. a 19. jegyzetet) Nyitra, 1730, 1772.

³⁹ KILIÁN: *i. m.* (l. a 19. jegyzetet) Nagykanizsa, 1781.

⁴⁰ TÉSI Edit: *Plautus Magyarországon*. Bp. 1938.

⁴¹ *Magyar színháztörténet*. 1990. 20. sz. képmelléklet.

Kerényi Ferenc egyik megjelenésre váró dolgozatában kimutatta, hogy kik voltak a hivatásos színészek a 18. század legvégén, akik a mesterséget az iskolai színpadon kezdték tanulni. A rendelkezésünkre álló rendkívül sok színi program alapján nyilván arra is lehetne példát találni, hogy piarista színpadokról is léphettek át hivatásos társulatokba egykori diákok. A színpad ebben a korban az illúziók, a mesék vagy mesés valóságok, a költészet és szépség varázsos világát jelentette. Szellemisége még a legkimértebb írókat is megérintette. A 19. század harmincas éveiben például Arany János a debreceni kollégiumot hagyta ott a kétes kimenetelű színészi pálya kedvéért, hogy azután egész életében bántsa ezért a lelkiismeret, hiszen az őt csak a jóra és szépre tanító, bibliaolvasó szülei tudta nélkül lépett erre a sikamlós pályára.⁴² Magam bizonyosra veszem, hogy az Orczyak mellett más írók és színészek is kinőttek a 17–18. században a piaristák iskoláiból.

KILIÁN, ISTVÁN

Die piaristische Studentenbühne und die Nyitraer Schauspielkunst

Im Institut für Literaturgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften wurde jüngstens die Liste der theatergeschichtlichen Angaben der Piaristenschulen veröffentlicht. Die Studie beschäftigt sich mit den Anfängen und der Geschichte der Piaristenschauispiele, deren Anzahl im Vergleich zu den bisherigen Eröffnungen ziemlich zunahm, einschliessend bis zu Ende des 18. Jahrhunderts. Nach einer Zurückhaltung zu Beginn, im Laufe des 18. Jahrhunderts einsah auch die Regierung des ungarländischen Piaristenordens, daß diese Schauispiele so für die Zuschauer, wie für die Jugend nützlich waren. Die Studie erstreckt sich auch auf die neueren Angaben, die in Verbindung mit der Einrichtung, den Kostümen und Dekorationen der Piaristentheater neuerdings hervorkamen. Auf Grund der Nyitraer Schauspielkunst, die das System Dramenthemen der übrigen Piaristenschulen widerspiegelt, beschäftigt sich der Verfasser auch mit der Anzahl und mit der Zusammensetzung der im Laufe des 18. Jahrhunderts gespielten Bühnenstücke. Zu Nyitra war die Anzahl der Dramen von profanen Themen doppelt so viel, als die der religiösen Themen. Das Piaristenschauispiel wollte nicht nur erziehen, sondern auch unterhalten, im Gegensatz zu den Jesuitendramen, die hauptsächlich im Dienste der Apologetik und der Glaubensverbreitung standen. Das Piaristendrama verwandte Musiker, Sänger, Tänzer, und dadurch nahm es auch an die Verbreitung dieser Künste teil. Auch die offizielle ungarische Schauspielkunst begann mit dem Stück eines Piaristenverfassers, mit Kristóf Simais Werk *Igazházi*, am 25. Oktober 1790.

⁴² KILIÁN István: *Arany János, a vándorszínész*. In: A nagykőrösi Arany János Múzeum közleményei. Arany János tanulmányok. Nagykőrös, 1982. 51–83.